

УДК 32

DOI: 10.30840/2413-7065.3(76).2020.210046

ОФІЦІЙНИЙ ІСТОРИЧНИЙ НАРАТИВ РОСІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ АГРЕСІЇ: КОНСТРУЮВАННЯ ТА ОБ'ЄКТИВАЦІЯ

Валентин КРИСАЧЕНКО

orcid.org/0000-0002-4965-2750

доктор філософських наук, професор,

завідувач відділу військово-патріотичного виховання НДІУ

Анотація. Предметом дослідження є феномен офіційного російського історичного наративу як смислова схема, котра істотно визначає характер і спрямованість внутрішньої і зовнішньої політики держави. Використано методи актуалізму та історичної реконструкції, синергетичне поєднання можливостей яких забезпечує комплексне бачення мети і смислу конструювання відповідного наративу. Методи політичного аналізу, логістики і прогностики дозволяють розкрити особливості виникнення та застосування тих чи інших постулатів наративу. Реальне буття історичного наративу полягає в його конструюванні та об'єктивації, причому детермінантом і користувачем обох складників виступає влада. Створення наративу відбувається як апологетика бажаного і визначається корисливими інтересами держави, задля яких і інституалізується міфологізований образ історичного минулого. При цьому селективно препароване знання виступає допоміжним матеріалом для обґрунтування віри об'єктів впливу в доцільність та необхідність вчинюваного. Об'єктивація постає процесом досягнення цільових установок, котре здійснюється із застосуванням будь-яких, включаючи і неправочинні, засобів. Для України вказаний феномен обертається постійним агресивним зазіханням на загарбання та привласнення її питомих історичних та сучасних цінностей: духовних, територіальних, матеріальних. Інкорпорація тих чи інших складників російського наративу в масову свідомість українського суспільства призводить до посилення в ньому деструктивних процесів, а тому потребує рішучої загальнонаціональної протидії.

Ключові слова: Україна; російська агресія; офіційний історичний наратив Росії; конструювання наративу; об'єктивація наративу; мілітаризація Росії; Б. Єльцин; В. Путін; політичний афект; консолідація українського суспільства.

OFFICIAL HISTORICAL NARRATIVE OF RUSSIA AS AN INSTRUMENT OF AGGRESSION: CONSTRUCTION AND OBJECTIFICATION

Valentyn KRYSACHENKO

Doctor of Philosophical Sciences, professor,

Head of the Department of Military and Patriotic Education of RIUS

Annotation. The subject of this study is the phenomenon of the official Russian historical narrative as a semantic pattern, which significantly determines the nature and direction of domestic and foreign policy of the state. The methods of actualism and historical reconstruction are used, whose synergetic combination of possibilities enables a complex vision of the purpose and meaning of constructing the corresponding narrative. Methods of political analysis, logistics, and forecasting allow us to reveal the peculiarities of the emergence and application of certain postulates of the narrative. The real existence

© Крисаченко В.

of the historical narrative consists in its construction and objectification, power being the determinant and user of both components. The creation of the narrative takes place as apologetics of the desired and is determined by the self-seeking interests of the state, for which the mythologized image of the historical past is institutionalized. At the same time, the selectively dissected knowledge serves as an auxiliary material for substantiating the belief of the objects of influence in the expediency and necessity of the committed. Objectification is the process of achieving target settings, carried out using any means, including illegal ones. For Ukraine, this phenomenon turns into a constant aggressive encroachment on the seizure and appropriation of its specific historical and modern values: spiritual, territorial, and material ones. The incorporation of certain components of the Russian narrative into the mass consciousness of the Ukrainian society leads to the intensification of destructive processes in it, and therefore requires decisive nationwide opposition.

Key words: Ukraine; Russian aggression; official historical narrative of Russia; narrative construction; objectification of the narrative; militarization of Russia; B. Yeltsin; V. Putin; political affect; consolidation of the Ukrainian society.

Реалії сьогодення, з якими зіткнулася Україна, вимагають адекватного реагування держави і суспільства на ті загрози, які пов'язані, зокрема, з військовою агресією Росії проти нашої країни. Нині війна триває на всіх напрямках: збройному, політичному, інформаційному, економічному, культурному та ін. Безумовним ініціатором і відповідальним за всі вчинені злочини є режим В. Путіна, котрий використовує найрізноманітніші засоби і ресурси своєї держави для уярмлення України [23]. Серед них чільне місце належить ідейно-пропагандистському забезпеченню агресії, зокрема утвердженню в політиці та практиці тих постулатів і догм, котрі приховуються за таким феноменом, як офіційний історичний наратив Росії.

Розумінню сутності цього поняття, його походження, структури, цільового навантаження і практичного призначення і присвячене це дослідження. Зроблені висновки дають можливість повніше зрозуміти механізми маніпулятивного використання історичного знання в прагматичних, у тому числі злочинних, інтересах, повноту його опредметнення (об'єктивації) у

взаємозв'язку з діяльністю конкретних політичних діячів та організацій, виявити цільову імперську заангажованість та псевдонауковість засобів та підходів, використаних для створення офіційного історичного наративу Росії. Завдяки здійсненому аналізу з'являться додаткові можливості виявлення справжніх причин та мотивацій агресії Росії проти України та пошуку ефективних механізмів протидії.

Досліджувана проблема є комплексною, а тому для досягнення означеної мети знадобилося використання креативного потенціалу низки методів і підходів. Серед них важливе місце займають методи актуалізму та історичної реконструкції, синергетика яких уможливає всебічне бачення історичних процесів. Методи політичного аналізу, логістики і прогностики дозволяють розкривати особливості реального політичного буття, в тому числі в його антагоністичних для України проявах та формах. Персоналістський підхід дає можливість оцінити значення та роль тієї чи іншої особистості в індуванні цільових трансформацій і видозмін у соціально-політичних процесах.

Проблеми історичного нарративу Росії присвячені численні праці дослідників різних країн світу. Із зрозумілих причин пильну увагу їй приділяють російські дослідники, причому як апологети, так і об'єктивні вчені. З ґрунтовним аналізом тих чи інших аспектів проблеми виступили українські вчені В. Андрущенко, Т. Бевз, Є. Бистрицький, О. Білий, В. Борисенко, П. Гай-Нижник, С. Гатальська, М. Гримич, Л. Залізник, Я. Калакура, С. Конча, О. Пахльовська, В. Сергійчук, Л. Токар, Ю. Фельштинський, Ю. Фігурний та ін. Завдяки ретельним пошукам було розкрито особливості необ'єктивного висвітлення ідеологеми російського нарративу історичного процесу в цілому, а також його окремих подій та етапів, включаючи і події та процеси на автохтонній історичній території українського народу. Це створює надійний методологічний та концептуальний підмурівок для ефективного аналізу нагальних питань у сфері сучасної нарративістики.

В концептуальному просторі сучасної російської політології, вельми наближеної до кремлівських кабінетів, досить звичним стало використання логічного конструкту «офіційний історичний нарратив Росії». Так, наприклад, О. Малінова, відомий фахівець з ІНІОН РАН, під цим поняттям розуміє смислову схему, «яка описує генеалогію макрополітичної спільноти, котра стоїть за Російською державою, і пояснює, яким чином її минуле визначає її сьогодення і майбуття. Безперечно, офіційним може вважатися нарратив, представлений у промовах і документах, що відображають точку зору держави» [12, с. 105]. Відвертіше і не скажеш: тут визначено історичний нарратив як державну ідеологеми й

акцентовано наголос на його сутнісних концентрах. Надзвичайно прикметною є і синтаксична конструкція спільнота, котра стоїть за Російською державою, в якій з цілковитою прямою визначено ієрархію російських пріоритетів: на першому місці – держава, а у її затінку – вже люди, народ. Аксиома демократії про те, що люди створюють державу для представлення і захисту власних інтересів, а не навпаки, в даному випадку опозиціонується із своєю протилежністю: це держава визначає статус своїх підданих, це вона окреслює коло їхніх обов'язків, це держава на власний розсуд визначає цінності та моральні пріоритети суспільного життя. Коли ж останні, тобто громадяни, починають нагадувати і про свої права, тоді саме держава використовує всі наявні в її розпорядженні засоби контролю і тиску з тим, щоб забезпечити безумовне виконання її волі.

Але, можливо, суспільство бодай якимось чином може бути залученим державою до створення офіційного нарративу? Так, для цього влада використовує науковців, здійснює ті чи інші форми обговорення, вислуховує їхню думку. Проте, зауважує дослідниця, «мова в даному випадку йде про апробацію офіційного нарративу, аніж про повноцінну співпрацю в його розробці... Діалог влади з представниками професійного співтовариства, безумовно, має асиметричний характер» [12, с. 110]. Асиметрія в даному разі – це ігнорування державою висновків науки, яку використовують лише для створення видимості діалогу. Подібні зустрічі, таким чином, своєю метою переслідують для влади досягнення двоєдиного завдання: з одного боку, створити видимість врахування в своїх нарративних побудовах наукової

об'єктивності, а з іншого – векторизувати самі історичні пошуки і узагальнення в напрямку обґрунтування саме того офіційного наративу, яким користується влада. В СРСР подібна практика керівництва наукою була звичаєвою нормою, коли факти та узагальнення будь-яких галузей знань, включаючи біологічні та фізико-математичні, оцінювались з точки зору їхньої «революційної доцільності» та придатності для обґрунтування доктрини «побудови комунізму», тобто законності тоталітаризму. Державна «асиметрична» політика щодо науки полягала в тому, що сама влада взяла на себе право на визнання певного знання істинним чи неістинним, а особам, не згодним з подібною «апробацією», пропонували продовжити «дискусії» в таборах чи в'язницях.

У пострадянській Росії, на думку О. Малінової, офіційний наратив у своєму розвитку пройшов два періоди, які чітко ідентифікуються за правління Б. Єльцина і В. Путіна: «В 1990-х роках офіційний наратив частково інтегрував дискурс «злочини і травми»», але не здолав завдання консолідації нації. В 2000-х роках перевага була віддана апологетичному принципу роботи з минулим, наслідком чого стала еклектична конструкція, в рамках якої темі «злочини і травми» відводилась в кращому випадку маргінальна роль. В 2010-х роках політика пам'яті набула більш офіційного характеру, що означало активніше просування апологетичної концепції національного минулого, котра розглядалась як «ідеологічна зброя» у боротьбі з зовнішніми і внутрішніми ворогами» [11, с. 155]. Смисловими навантаженнями кожного з періодів відповідно були: у першому випадку – намагання

будь-якими засобами зберегти уламки імперії з посиланнями на потребу розбудови «нової» Росії, в другому – повернення до стратегією тисячолітньої великої держави з оглядкою на «досягнення» попередніх вождів, особливо – Й. Сталіна. Попри деяку переоцінку західними політиками міри каяття за злочини радянського минулого в ельцинські часи апологетичний метод розбудови РФ як правонаступниці СРСР був домінуючим на кожному із зазначених етапів.

Ідейний простір офіційного наративу заповнюють смислові конструкції двоякого чину: «символи-сигніфікатори, які виконують номінативну функцію, і символи-інтегратори (міфологеми та ідеологеми), котрі втілюють у собі смислові інтерпретації образу нації» [22, с. 159]. Перші з них покликані вплинути на людські емоції, причому це здійснюється засобами інформаційного та силового тиску для забезпечення ідентифікації суспільством запропонованих цінностей як смисловажливих та життєво необхідних, по суті справи, як безальтернативних. Символи другого роду покликані занурити людську свідомість (та й підсвідомість) у своєрідне апріорне імперативне сприйняття будь-яких владних вчинків і стратегем як абсолютного блага. Вони повинні «позбавити» кожного індивіда переживань і страждань за своє власне життя та його цінності, натомість визначити головними колективні пріоритети державного буття, тобто підпорядкувати особисте «загальнонародному». В такому контексті символи-інтегратори створюють той ідейно-культурний простір, який відповідає засадничим рисам такого феномену, як світська релігія. В СРСР подібні функції виконував марксизм-ленінізм:

він мав своїх засновників та догматику (праці «основоположників» Маркса – Енгельса – Леніна – Сталіна), апостолів (лідерів різних тоталітарних режимів), культові споруди та монументи, процедуру відлучення від «істини» (репресії) і т. д. і т. п. Кожна конкретна людина не могла і не мала права вийти за межі цієї, сконструйованої владою, символічної реальності, яка задавала найжорсткіші норми відповідності її вимогам.

Імперія у всі часи свого існування з побожністю ставилася до всього того, що образно уособлює її велич та неповторність. Не стала винятком з цього правила і пострадянська Росія. Радянські символи-сигніфікатори, тобто ті знаки, котрі створюють вербальний образ країни – герб, гімн, ментальні стереотипи, видатні постаті тощо, – частково були відсторонені від офіціозу. Проте досить швидко ця лакуна була заповнена: Б. Єльцин узяв до вжитку прапор, гімн та герб (у вигляді двоголового стерв'ятника), а В. Путін повернув радянський гімн та символ державної інформаційної думки – інформагентство ТАРС та ін. [30]. Практично обидва правителі діяли в унісон, всіма силами легітимізуючи історичну спадкоємність РФ з усіма своїми державами-попередниками. Аналогічним чином відбулося і з символами-інтеграторами, тобто тими смисловими конструктами, котрі втілюють у собі ідейне навантаження з цементування підвладної спільноти. Йдеться про сукупність міфологем та ідеологем, котрі спрямовані на формування змісту колективного «Ми-образу»: звитяг, героїв, легенд, героїчних оповідей, національної ідеї, національних цінностей тощо [22, с. 161]. На цьому шляху конструювання офіційного напрямку його

творці відверто втратили будь-яке почуття міри і здорового глузду, про що, наприклад, переконливо засвідчила аналітик С. Тараненко в огляді «Імперське базикання. 15 міфів російської історії – правда і брехня» [28].

Об'єктивний історичний наратив має ґрунтуватися на всебічному врахуванні здобутків наукового осягнення явищ, подій, процесів, постатей минулого з тим, щоб слугувати своєрідним опертям для нації у розбудові свого майбутнього, враховуючи як здобутки попередників, так і застерігаючи від повторення зроблених ними прорахунків та недоглядів [10]. Натомість у російській політичній реальності використовується певна смислова конструкція, призначенням якої є обслуговування та виправдання великодержавних інтересів імперії. В такому випадку історичний наратив постає не як своєрідний підсумок вивчення реального історичного процесу, а як штучний конструкт. Відповідна доктрина створюється зі спеціально підібраних і припасованих один до одного, за принципом доцільності, низки фактів, міфів та ідеологем, об'єднаних спільним функціональним призначенням: слугувати режиму. Інакше кажучи, офіційний російський історичний наратив не вишукується в процесі наукового дослідження, а конструюється в кремлівських палатах та кабінетах, ґрунтуючись на задекларованих владою цінностях та ідеалах.

Ідеологи офіційного наративу, застосовуючи ті чи інші засоби підтвердження істинності власної доктрини, апелюють до онтологічних підстав власної концептуалізації, вишукуючи їх в уявлених спільнотах Б. Андерсона. І знову, в котрий раз, ми зустрічаємося з вивертанням цих категоріальних підстав

навиворіт, оскільки сам соціолог веде мову про реальні системні об'єкти – народи – зі своєю етногенетичною історією та, що дуже важливо, із збереженою історичною пам'яттю, а не сконструйовані чиеюсь владною волею ситуативні соціально-політичні спільноти. Саме на цьому наголошував і сам Б. Андерсон: «Ставши на точку зору антропології, я пропоную таке визначення нації: це уявлена політична спільнота – уявлена як в своїй окремішності, так і в своїй суверенності» [1, с. 568]. А уявлена ця спільнота тому, що кожен її представник, не зустрічаючись із переважною кількістю інших її членів, все одно відчуває свою спільність з нею: через мову, довкілля, звичаї, культуру тощо. Вся ж імперська інтерпретація, і особливо використання подій і фактів минувшини, завжди обертається навколо одного єдиного і визначального концентру, а саме – держави. Власне кажучи, саме длягуртування людей владними інституціями і твориться офіційний наратив, який має об'єднати не уявлені (справжні) спільноти, а уявні, тобто зібраних до купи мас людей, мовгурти худоби, в одне підконтрольне ціле.

Сучасні кремлівські політологи беззастережно відстоюють і обґрунтовують відверту прислужницьку функцію наративу, а саме – легітимацію дій існуючої влади. Фахівцями-пропагандистами, відверто зізнається один із них, виробляється «державоцентричний історичний наратив, де будь-які успіхи пов'язуються з чесним служінням державі, а кризи та невдачі пояснюються відступом від цієї чесноти» [19, с. 17]. При цьому сам наратив постає своєрідним будівельним матеріалом для політика, який обирає собі необхідний ресурс для конкретної потреби і в конкретний час. У цьому

полягає своєрідна обслуговуюча функція наративу: виступати виправданням стратегічних і ситуативних рішень і дій центральної влади. Особливо це стосується таких її вчинків, котрі викликають (чи можуть викликати) не зовсім бажані для влади протидії, своєрідні зворотні реакції: чи то з боку об'єкта маніпуляцій (селян, військових, інтелігенції та ін.), чи то, і це є найголовнішим, з боку масової свідомості всього суспільства.

Втім прислужництво – традиційна риса ідеологічно заангажованих коментаторів від науки, котрі повністю віддаються обґрунтуванню будь-якої нісенітничі, проголошеної кремлівськими вождями. Воно замінює науковий дискурс підбірками штампів та прокламацій, покликаних відстояти абсолютну істинність тих чи інших доктрин, що використовуються режимом для обґрунтування своїх злочинних намірів та дій. Але і сама влада діє не менш цинічно: вона використовує замовлені наративні агітки для виправдання власних конкретних дій, характер і напрямок яких визначаються нею самою ж. А тому зміст і мета подібної діяльності практично в абсолютній більшості випадків є прямо протилежними тим високим ідеалам (щастя, рівності, братерства і т. п.), котрі Москва задекларує у своєму історичному наративі.

Таким чином, офіційна позиція влади в розумінні історії стає керівництвом до дії, зокрема і в тих питаннях, які мають зробити реальність відповідною цим самим проголошеним лозунгам. Тобто це є безпосереднє корисливе використання історії у власних інтересах. По суті справи, йдеться про об'єктивізацію знань, їхню матеріалізацію в речах, відносинах, процесах. Об'єктивізація трансформує ідеї в

речі, догму – в суспільний устрій, кредо – в безжалісну селекцію «інших». При цьому ігнорування законів природного та соціального розвитку призводить до введення в дію принципу зростання ентропії, тобто міри непорядкованості універсуму, заміщення порядку хаосом. Для підтвердження цієї тези достатньо взяти будь-яке тоталітарне суспільство, російське при цьому є показовим прикладом, для того, щоб пересвідчитись у визначальній ролі режиму в деградації підконтрольного йому соціуму. Лакмусовим папірцем у новітній історії можуть бути долі однієї нації, розділеної поміж двома державами: німецької – в ФРН і НДР, корейської – в Південній Кореї і КНДР, китайської – на Тайвані та в Гонконзі і в КНР і т. д. Різниця в рівні життя, технологіях, суспільних свободах тощо просто вражає: вона кардинально відмінна в різних частинах однієї нації.

Пострадянська Росія не одразу чітко визначилася із своїм ставленням до минулого. Демократичні рухи та певна свобода слова за часів перебудови, справедливі його оцінки міжнародним співтовариством переконливо свідчили про засилля тоталітаризму в радянській імперії, його жакливі злочини проти людства та людяності [8; 9; 27]. Проте РФ як правонаступниця СРСР не тільки перейняла на себе всі його міжнародні повноваження та активи, але й зберегла ідеологічну та ментальну зверхність у ставленні до колишніх республік, а тепер – нових незалежних держав. Ці країни офіційна кремлівська легітимація визначила як країни «ближнього зарубіжжя» з імпліцитним змістом у переконаності щодо тимчасовості подібного стану речей. Суверенність колишніх колоній вони називали зневажливо,

використовуючи український прикметник «незалежні» не тільки стосовно України, але й інших колишніх республік. Очевидно, що подібна семантизація певного політичного простору виразно вказувала на претензії РФ щодо збереження свого статусу метрополії над цим домініоном, бажання й надалі залишати суверенні держави на короткому припо-ні свого володарювання.

На початку 90-х в РФ склалася вкрай напружена ситуація в плані внутрішньої стабільності в державі: активні осередки громадянського суспільства, спираючись на можливості мас-медіа, вимагали змін, а керівництво країни всіма можливими і неможливими засобами їх уникало, противилось демократичним реформам. До цього додавався потяг тих чи інших суб'єктів федерації до збільшення своїх повноважень стосовно центру, включно з бажанням максимальної суверенізації. При цьому внутрішня поліетнічність суспільства, його адміністративно-територіальна структуризація за довільними кремлівськими схемами, створювала потенційні загрози міжетнічних та міжрелігійних конфліктів із загрозою для самої держави у вигляді її розпаду на кшталт СРСР.

В цих умовах влада в своїх діях повною мірою спиралась на історичну доктрину «єдиной и неделимой», котра для Москви одвіку була ідеологічною підставою для територіальної експансії на всібіч та утримання захоплених земель під своїм контролем. І в нових умовах жорсткий пресинг центру як відповідь на претензії національних автономій чи громадянських структур став звичною формою реакції Кремля на вимогу/бажання щодо розширення їхніх прав та повноважень. Західний світ, втішений

фактом розпаду СРСР, вважаючи це найзначнішою геополітичною подією ХХ ст., фактично крізь пальці споглядає ті процеси, котрі точилися в РФ, з відродження політики і практики того ж самого радянському імперіалізму, щоправда, в дещо звужених обсягах. До цього додавався також острах цивілізованого світу – у випадку розпаду РФ – перед неконтрольованістю та розповзанням по різних країнах її надпотужного ядерного арсеналу.

По суті справи, йшлося про визначення головного вектору майбутнього розвитку Росії: який шлях вона обере – звернеться до демократичних трансформацій у державі, а чи вдасться до нанесення бутафорських їх імітацій на свою тоталітарну мармизу. При цьому світове співтовариство, перебуваючи у своєрідній ейфорії від розпаду «імперії зла», не доклало ніяких зусиль, щоб уберегти цю «шагреневу» імперію від руху по вимощеному нею століттями експансіоністському тракту. За скоєні злочини проти людяності СРСР не поніс ніякого правового осуду: ні після Другої світової війни, де він тріумфував як одна з держав-переможниць, ні після власної «самоліквідації» на початку 90-х років. І це сприймалося цією країною як своєрідний карт-бланш на продовження своєї антидемократичної політики. Були ще сподівання на власне духовне покаяння, яке здійснив, наприклад, німецький народ, здолавши в собі спокуси і прокляття нацизму. Як зазначає академік М. Голубець, «таке духовне покаяння росіян за катування, голодомори, терор і депортації та відмежування від «смердючого кривляння» комуно-більшовицького тоталітаризму стало б неоціненним надбанням нації і примноженням симпатій

до великого російського народу» [4, с. 41]. Та цього не сталося, і «правонаступниця СРСР» не мала жодних перепон – ані політико-правових, ані морально-етичних – щодо продовження своєї стратегії на великодержавність та беззаконня.

Саме колізії вибору альтернативи і стали головною проблемою для президента РФ Б. Єльцина. З точки зору критеріїв організації управління державою епіцентром протистояння стала головна вимога демократизації, а саме – розподіл гілок влади та їх незалежного функціонування. Повною мірою це виявилось під час періоду конституційної кризи в Росії, котра тривала цілий рік – з грудня 1992 р. по грудень 1993 р. – і закінчилася фактичною перемогою президентської – тобто «самодержавної» – форми правління. За цей час були використані найрізноманітніші, включаючи і незаконні, методи «переконання» суперників. Так, 20 березня 1993 р. Б. Єльцин оголошує про припинення дії Конституції і запровадження «особливого порядку управління», що згодом виявилось не зовсім правдивим. 28 березня 1993 р. З'їзд народних депутатів робить спробу оголосити імпічмент Б. Єльцину. 25 квітня відбувається Всеросійський референдум щодо довіри до президента з досить неоднозначними результатами. У вересні 1993 р. Б. Єльцин своїм указом № 1400 розпускає і З'їзд народних депутатів, і Верховну Раду Росії, а віце-президент РФ Руцкой оголошується в. о. президента держави. І апофеоз: події 3 – 4 жовтня, які згодом називатимуть «Розстріл Білого дому», «Жовтневий путч», «Єльцинський переворот» тощо, коли і парламентську гілку влади, і суспільну опозицію долали за допомогою зброї. І після

всього цього – 12 грудня – Всенародне голосування за нову Конституцію. Тим самим відбулася об'єктивація наративу самодержавства в новій Росії, власне кажучи, в його модерновому варіанті – з президентським ангажементам, при якому демократія відсовувалася на позиції «фасадного» представництва. Саме цю модель єдиновладдя всіма потугами зміцнює В. Путін.

Наратив спільного радянського минулого, яке оголошено ледь не «золотою» добою в розвитку людства, РФ проголосила своєю власністю, тобто приватизувала його, і зробила себе «відповідальною» за його втілення в життя як всередині держави, так і на всьому просторі «русского мира». Але подібна реінкарнація тоталітаризму обійшлася і обходиться новим вільним державам дуже дорогою ціною. Втручання у їхні внутрішні справи ще на початку 90-х років ХХ ст. стало нормою для владної верхівки РФ, вона «органічно» продовжила, практично без будь-якої перерви, подібну політику СРСР. Причому це втручання здійснювалося всіма можливими формами і методами, починаючи від політичного тиску й економічного шантажу і закінчуючи ініціативою сепаратистських рухів і безпосереднім збройним втручанням. Підтвердженням цього є, наприклад, «органічне» продовження Б. Єльциним економічної блокади Литви, започаткованої ще президентом СРСР М. Горбачовим, енергетичної блокади Кавказу, його тривалим і безжалісним шантажем України з приводу збереження військової бази РФ у Севастополі тощо.

Позбувшись «союзного» конкурента-попередника, перший президент РФ робив все можливе для того, щоб

зберегти вплив на «ближнє зарубіжжя». В кожній із них, крім країн Балтії, розгорнулись потужні військові бази, а місцеві служби безпеки, які створювались на базі колишніх республіканських філій КГБ, вправно виконували свою підривну роботу. Звичною стала дестабілізаційна робота шляхом індукування та підтримки регіональних «зон неспокою» та сепаратистських формувань. Однією з перших під приціл Кремля потрапила Молдова: латентна фаза неспокою на придністровській частині цієї держави розпочалася ще наприкінці 1989 р. Згодом розквартировані там частини 14-ї армії ЗС РФ почали встановлювати свій контроль над окремими містами, включаючи і правобережні. А в березні – липні 1992 р. вже точилися перманентні збройні зіткнення, які змусили керівництво Молдови 7 липня підписати низливі для неї т. зв. «Московські угоди», які легітимізували правовий статус проросійського анклаву на її території – Придністровської Молдавської Республіки – і наклали обмеження на самостійність зовнішньої політики Молдови.

Аналогічним чином Росія активно втрутилася й у внутрішні справи Грузії, спровокувавши в 1992–1993 рр. грузинсько-абхазький конфлікт. Сухумським сепаратистам з її боку надходила найрізноманітніша підтримка: військовими радниками, технікою, зброєю тощо; безпосередню участь у військових діях, включаючи і т. зв. «битві за Сухум», наприкінці вересня 1993 р. взяли участь загони «добровольців» (чеченці, інгуші, осетини та ін.) з Конфедерації гірських народів Кавказу та козаків – донських і кубанських. Наслідки не забарилися: втрата Грузією частини території держави, масові потоки переселенців,

міжетнічні протистояння, перманентний осередок неспокою та загроз на її кордонах. На Кавказі РФ також активно сприяла активізації вірменсько-азербайджанського конфлікту за Нагірний Карабах, постійно підживлюючи військовими ресурсами кожен із сторін, активізуючи своїми провокативними заявами потенційні можливості залагодження суперечностей між обома сторонами.

Повною мірою імперський наратив володарювання над народами «нова» Росія явила світові і в своїй внутрішній політиці. Сприймавши втрату легітимного контролю над колишніми союзними республіками як важку особисту поразку, російське керівництво аж ніяк не збиралось допустити розвитку аналогічного сценарію подій із «власними» суб'єктами федерації, особливо – з автономними республіками. З точки зору міжнародного права кожен з уявлених етносів має право на самовизначення, включно з політичним. Але союзні республіки були «відпущені» на свободу згідно з діючою Конституцією СРСР, яка, звісно, була «фасадним» образом для представлення тоталітаризму міжнародній спільноті, але відіграла свою формальну роль у правовому обґрунтуванні відцентрових процесів. Для автономій Основний закон СРСР права виходу з його складу не передбачав, а тому для них центр запропонував два варіанти подальшого буття, рівнозначні за своєю декларативністю: беріть повноважень, скільки зможете (Б. Єльцин) – з одного боку, виконуйте розпорядження і вказівки центру (Б. Єльцин) – з другого. Сам лідер країни передбачав і сподівався, що його правильно зрозуміють «на місцях», що перший варіант – то для

зовнішнього вжитку як демократичний фасад для презентації перед Заходом, а діяти, як і раніше, буде другий, з повним домінуванням центру над периферією.

Горді народи Кавказу міркували по-іншому і прийняли за істину всю балаканину Б. Єльцина. Зокрема, чеченський народ про своє бажання бути незалежним оголосив одразу після розпаду СРСР. Відповідь Кремля була традиційною і страшною: не хочете коритися добровільно, змусимо силою. Перша Чеченська війна розпочалася 11 грудня 1994 р., супроводжувалася тисячами жертв з обох боків і завершилася 31 серпня 1996 р. укладанням компромісних угод, котрі фактично означали тимчасове перемир'я. Навіщо знищувати чеченців? – запитає ліберальний європеець. На це в свій час відповідь по суті дав філософ-емігрант Г. Федотов у статті з прикметною назвою «Чи буде існувати Росія?»: «Російський націоналізм проявляється, головним чином, в безцільному цькуванні малих народів, в утискуванні їхніх законних духовних потреб, створюючи Росії все нових і нових ворогів» [29, с. 452]. Та ця гірка правда ніколи не цікавила Кремль, залишаючи його наодинці в полоні власних ілюзій виключності та великодержавності.

Друга Чеченська війна тривала ціле десятиліття, з 1999 р. по 2009 р., і її завершував вже В. Путін. Втім завершував ганебно для режиму, оскільки де-факто Республіка Ічкерія перемогла: Москва, на обіцянку лояльності з боку чеченської влади, зобов'язалася щорічно фінансувати потреби республіки. Втім для самого центру преференції від замирення вимірювались геополітичними міркуваннями: всім суб'єктам федерації було продемонстровано жорстокий і

повчальний урок покарання за непоко-ру; територіальна цілісність імперії була збережена; центральна влада набула для свого цільового використання каральний потенціал мілітарних формувань Чечні. А та обставина, що війна на власній державній території відібрала життя і скалічила майбутнє сотень тисяч, а то й мільйонів росіян, для імперського центру виявилось лише прикрим епізодом у його діях, за які ані правової, ані моральної відповідальності він не поніс.

Під час президентства Б. Єльцина цілком новими/старими сьайвами запро-меніли взаємини церкви і держави. Від-роджуючи стару імперську тріаду «само-державіє–вера–отечество», нова влада робила постійні кроки по дедалі міцні-шому зрощуванню РПЦ з кремлівським режимом: «вона стала частиною мані-пулятивної машини влади, перетворив-шись в привідний механізм ідеологіч-ної пропаганди» [26, с. 24]. І йдеться не тільки про підтримку церковниками та благословіння ними з усіх можливих ам-вонів і світських трибун кремлівського політичного дискурсу, але й про легі-мізацію будь-яких дій влади, включаючи і злочинні (наприклад, війну в Чечні), та освячення їх своїм духовним авторите-том. РПЦ ставала частиною державного механізму впливу і саме в якості його складової налагоджувала тісні, включно з офіційними, контакти з іншими «час-тинами» цієї пекельної машини. Так, у березні 1994 р. були підписані перші уго-ди про співпрацю РПЦ з Міноборони, а згодом подібна практика була поширена й на інші «силові» відомства; в 1998 р. відповідні акти про співробітництво були укладені з Міністерствами освіти та юстиції тощо [26, с. 9]. Своєрідними

воєнізованими структурами, котрі ді-яли під патронажем РПЦ, стали числен-ні формування «казачества», осередки яких функціонували навіть на тих те-риторіях (наприклад, у Криму), де істо-рично їх навіть і не могло бути. Діючи за зразком «чорносотенних» погромни-ків, вони активно сприяли поширенню впливу церкви у вигляді агітації насе-лення та відкриття нових парафій, а під час анексії Криму брали безпосередню участь у захопленні органів управління, установ та об'єктів, силовому прибор-канні народних протестів.

І все ж спадкоємець Б. Єльцина на посаді В. Путін не був повністю задово-лений його діяльністю в сфері держав-ного будівництва. З самого початку сво-го правління всю діяльність на цій ниві він практично повністю підпорядкував поверненню в ідеологію та практику російської політики великодержавного історичного нарративу. Своєму поперед-нику В. Путін закидав відповідальність за «розвал» СРСР, вважаючи цю подію найтрагічнішою в ХХ ст. А тому під час перших двох каденцій розпочав фраг-ментарну реконструкцію всієї повно-ти радянських символів та цінностей, а протягом двох наступних намагався їх «системно-функціонально актуалізува-ти», тобто використати на потребу дня. Як зазначають автори останнього фор-мулювання, політологи з Московського університету, «руйнування радянсько-го образу світу зруйнувало і радянську ідентичність, без запропонованої адек-ватної заміни» [6, с. 35]. І В. Путін за-взято взявся її конструювати, цю нову ідентичність, обравши вихідними по-стулатами тези про винятковість Росії та оточення її зусібіч ворогами, яким необ-хідно давати гідну відсіч.

Про це переконливо свідчить ухвалена 12 травня 2009 р., в часи зіц-президентства Д. Медведєва, Стратегія національної безпеки Росії до 2020 р., тобто після «перших двох» президентських термінів В. Путіна. Документ відкривається констатацією факту «виправлення» помилок Б. Єльцина його наступником В. Путіним: «Росія подола-ла наслідки системної соціально-економічної кризи кінця ХХ ст.» [16]. Кінець ХХ ст. – це якраз і є два президентства Б. Єльцина, якому новий правитель закинув і низький рівень життя, і буяння націоналізму та міжнародного тероризму, дискредитацію конституційного ладу, негаразди із суверенітетом та територіальною цілісністю Росії та ін. Всі ці закиди робилися ще й з метою продемонструвати світові, якого нового неперевершеного вождя отримала Росія.

В. Путін відніс собі як незаперечний здобуток формування ефективної політики в сфері національної оборони, державної та загальної безпеки, стійкого розвитку Росії. З подальшого викладу стратегії безпеки стає зрозумілим, що все це змогло статися завдяки потужним ідеологічним зрушенням у суспільстві: «Відроджуються питомі російські ідеали, духовність, гідне ставлення до історичної пам'яті. Зміцнюється суспільна злагода на основі спільних цінностей – свободи і незалежності Російської держави, гуманізму, міжнаціонального миру та єдності культур багатонаціонального народу Російської Федерації, поважання сімейних традицій, патріотизму» [16]. В реальній дійсності все було зовсім протилежним цьому віртуальному конструкту.

Нові, а точніше – старі, взяті з-під поли, затхлі, запліснявілі, відкинуті як

непотріб історією, наративи витягуються до житку і задля внутрішнього користування, тобто для оздоровлення та мобілізації власного російського суспільства. На час третього президентства В. Путіна вже досить чітко визначилися риси його депресивного стану, що відобразилося у край низькому рівні життя, наростанні криміногенної напруженості, відчуття безвиході, зневажанні прав людини та ін. Соціологи назвали такий стан «русское безвременье» (російське позачасся) і лаконічно визначили його сутність: «...відсутність у суспільстві уявлень про соціальну і політичну перспективу» [18, с. 99]. І, за прогнозами авторитетного соціолога Е. Паїна, в Росії визривала соціально-економічна криза – «як із внутрішніх причин, так і внаслідок наростаючої міжнародної ізоляції» [18, с. 111].

В таких умовах влада використовує старий, апробований імперією неодноразово, політичний прийом, а саме – різку зміну вектору ціннісних пріоритетів росіян: переорієнтацію з проблеми внутрішніх негараздів на зовнішні збудники та депресанти у вигляді образу спільного для всієї нації ворога та ейфорії перемоги. Такою загрозою було оголошено найближчого сусіда – Україну, на яку всіма можливими і неможливими засобами стали приміряти і закріпляти не нависний образ нацистської Німеччини. Остання дійсно була історичним злом, котра завдала неміряного лиха всім європейцям, включаючи і східних слов'ян. Для росіян перемога над нею – сакральне свято. А тут, виявляється, існує прямий «спадкоємець» фашизму – Україна, отже – з нею слід боротися як з найлютішим ворогом. Тотальна заміна і підміна назв, імен, топонімів тощо з української

реальності на фашистську не могла не викликати у підсвідомості реципієнтів негативних асоціацій щодо їх носіїв: колишній «братський» народ миттєво трансформувався в «жидобандерівців». А тому власні життєві турботи і негаразди починали здаватися дріб'язковими і незначними, особливо на тлі повсюдного ревіння з агітаторських рупорів: «Родина в небезпеці».

Формальне юридичне оформлення права Росії на війну з Україною агресор здійснив блискавично – протягом одного дня, і здійснив це вже після того, як його збройні формування окупували частину території суверенної України, а саме – Автономну Республіку Крим. І «аргументи» при ухваленні цього злочинного рішення, які були взяті з арсеналу офіційного історичного наративу, видавалися для Кремля чи не найвагомішими. 1 березня 2014 р. В. Путін звертається до Ради Федерації РФ: «У зв'язку з екстраординарною ситуацією, що склалася в Україні, загрозою життю громадян Російської Федерації, наших співвітчизників, особового складу військового контингенту Збройних сил Російської Федерації... подаю до Ради Федерації... звернення про використання Збройних сил Російської Федерації на території України до нормалізації суспільно-політичної обстановки в цій країні» [2]. І Рада Федерації задовольнила це звернення, причому спікер цієї установи зазначила про можливість введення обмеженого контингенту російських військ до Криму, тим самим виправдовуючи вже існуючу їхню наявність на цій території. Саме цю державну акцію і слід вважати формальним оголошенням Росією війни проти України, оскільки відповідні дії країни – ініціатора військового

втручання, згідно з нормативними документами ООН, повністю відповідають критеріям щодо визначення і визнання факту агресії однієї країни проти іншої [24].

Внутрішню напругу в російському суспільстві вдалося на деякий час приглушити, але чи розуміли ініціатори цього злочину всю міру наслідків для самої Росії? Ствердно можна відповісти, очевидно, лише щодо деяких, не повністю упереджених політологів. Вже на самому початку російської агресії проти України заступник директора ІНІОН РАН Д. Єфременко аналізував можливі наслідки того, що він називав «українською кризою»: «Росія може вийти з цієї кризи з розширеною територією, набагато незалежнішою економічно» [7, с. 6]. Але, на його думку, цілком імовірний і інший сценарій розвитку подій, коли буде наростати синергетичний ефект економічного колапсу, міжнародної напруги, хвилі протестів міського середнього класу, зовнішнього тиску. «В цьому випадку, – підсумовує вчений, – доля російської державності знову буде поставлена під питання» [7, с. 25]. Саме в цьому контексті, на думку вченого, і слід пов'язувати «українську кризу» з незворотністю змін світового порядку і необхідністю подолання найважливішого «розгалуження» в розвитку сучасної Росії. І прогноз вченого, враховуючи різку негативну реакцію світового співтовариства на агресивні дії Росії та наростання кризових явищ всередині неї самої, видається більш імовірним саме в останньому варіанті, тобто розпаді імперії.

Отже, великодержавний волюнтаризм Путіна не тільки ламає звичний світоустрій, але й стає загрозою для існування такої держави, як Росія. В цьому

випадку об'єктивнація наративу, ініційована його рішеннями, вимагає безпрецедентної організаційної та ресурсної підтримки держави, з усіма наслідками, що постають для неї в сфері економіки, фінансів, культури, людських ресурсів тощо. Але чи є таке рішення розумним і необхідним? Цілком імовірно, що, вишукуючи вихід із стану російського позачасся, розум лідера починає діяти в стані афекту, тобто пошук відповіді здійснює не колективний розум (парламент, суспільство), а потьмарена свідомість «вождя» – як реакція на сильний зовнішній подразник, який загрожує особистому його існуванню. І цей стан починає брати гору над волею індивіда. А це, в свою чергу, утруднює встановлення чітких причинно-наслідкових зв'язків між задуманим і вчиненим, між дією і наслідком. Емоції детермінують розум, а залишки раціональності використовуються для публічного виправдання своїх розпоряджень, зміщення акцентів провини на когось «іншого». З усім цим пов'язане також дедалі наростаюче відчуття власної величі, що проявляється і в таких тонкощах, як порушення дипломатичного етикету на двосторонніх зустрічах за участю В. Путіна: навіть до Папи Римського він зумисне запізнився на третину години.

Але самі зміни, які залежні від вчиненого, як внутрішні, так і міжнародні, не стають для влади ані предметом логістики, ані прогностики. Вони спрямовуються переважно на психосоматичне гальмування первісного імпульсу – першопричини афекту, тобто знешкодження зовнішнього подразника (Чечні, Грузії, України, НАТО і т. д.). І в такому випадку, крім об'єктивної спонуки (переорієнтації вектора уваги суспільства),

цілком можлива також і визначальна роль чинника суб'єктивного, наприклад, так до кінця і не з'ясовані особисті симпатії та антипатії президента. При цьому слід пам'ятати, що в обох найбільших політичних злочинців ХХ ст., і в Сталіна, і в Гітлера, були відверті негаразди зі психікою, включно з елементами параної та шизофренії, через що прийняття ними низки визначальних для мільйонів людей рішень відбувалося саме в стані імпульсивного афекту як своєрідне оголення безумства, вивільнення свого жахливого alter ego на свободу з наданням йому можливості чинити будь-який безлад та руйнування [20, с. 446–453, 546–565; 31, с. 248–251, 342–348]. Очевидно, зовсім не випадково численні сучасні аналітики (Ю. Швець та ін.) проводять відповідні порівняння поведінки згаданих диктаторів з діями і вчинками теперішнього господаря Кремля.

За свої злочинні дії російська влада ніколи не виправдовувалась і, понад те, не вибачалась. Але для легітимізації подібної політики неодмінно вишукувались необхідні дискурси, які б надали вигляду законності та історичної необхідності вчиненого. На другий рік після початку агресії РФ проти України В. Путін знову звертається до визначення стратегії національної безпеки РФ, що закріплюється відповідним указом № 683 від 31 грудня 2015 р. [17]. Історичному наративу в цій моделі нацбезпеки знову відводиться особлива роль (ст. 11): «Відроджуються традиційні російські духовно-моральні цінності. У підростаючого покоління формується гідне ставлення до історії Росії». І чим же новітня історія цієї держави може похвалитися перед молоддю? «Документ» дає відповідь: «порятунком і захистом» – і не будь-кого, а України (!).

З контексту стратегії стає зрозуміло, що Росія зусібіч оточена підлими і підступними ворогами, зокрема США та її союзниками (ст. 12). І під їхній вплив підпала довірлива «братська» країна: в ній «крепчат» крайня права націоналістична ідеологія, суспільство глибоко розколюється, радикали здійснюють державний переворот; і, що взагалі неприпустимо, населення бачить свого ворога в образі Росії (ст. 17). І Росія мусила «прийти на допомогу» українському народу. Ідеологеми безкарності та вседозволеності, цинічного нехтування правами та інтересами інших народів, свербіж всепланетної гегемонії – ці та інші складники Путін повністю реанімував і злочинно використав для розв'язування агресії Росії проти України.

Невід'ємною складовою російсько-го історичного наративу є постулат про «особливий шлях розвитку» Росії, її унікальність як цивілізаційного явища. Свого часу цьому твердженню намагались надати хоч якогось прийняттого вигляду прихильники концепції євразійства, але і в них дискусії завершилися спільною згодою – і консерваторів, і революціонерів – як щодо неприйняття Європи, так і про вищість своєї «цивілізації» порівняно з усіма іншими світовими культурами. Подібна демагогія заводить саму країну в глухий кут розвитку, але причини її популярності стають зрозумілими, якщо врахувати саму природу цієї «тюрми народів». Не випадково сучасні російські інтелектуали змушені констатувати: «Така популярна в нас ідея Росії як «особливої цивілізації» – кращий спосіб виправдати будь-який націоналізм, покласти край усім спробам її лібералізації, демократизації й взагалі будь-якого руху в бік свободи.

В Росії, якщо вона така особлива, все має бути не так, як в інших. Нам не потрібні права людини, оскільки вони такі любі Заходу. Лібералізм – це про них, а не про нас. І демократія у нас не та, що в них, своя, особлива, російська, суверенна» [13, с. 28]. А ось ще один висновок філософа – практично анатомічний розтин «російської унікальності»: «Для країни, яка перебуває в стані споглядання власної досконалості і величі, якщо і є історія, то не її розвитку та змін, а лише зовнішнього розширення кордонів за рахунок приєднання нових територій і народів, тобто імперська історія» [13, с. 28]. Але голоси професора В. Межуєва та інших об'єктивних аналітиків лунають не для влади: вона знає, що слід робити з інакодумцями – казематів вистачить на всіх.

Для об'єктивації власних геополітичних конструкцій та амбіцій, в якості «фанерної» історико-культурної аргументації Кремлю більш до вподоби словесні покручі одного з чільних придворних ідеологів В. Ніконова – також професора, але спадкоємця самого Молотова, причому ідейно «правильного», якому вже тісно в «лабетах» євразійства. В. Ніконов належить до провідної когорти московських теоретиків від геополітики, чії меседжі потім досить легко вгадуються в заявах та деклараціях президента. Як голова правління фонду «Русский мир» він безперестанно «дбає» про розширення меж свого нахабного дітища в часі та просторі. Саме йому належить трансформація євразійської доктрини в доктрину євро-тихоокеанську [15]. Підставою для такого твердження є та обставина, що Росія все ж таки зуміла щось «прихопити» з акваторії цього найбільшого океану на планеті, а тому має

цілком «законне» право втручатися зі своїми настановами в справи всіх країн, розташованих на цьому геополітичному просторі.

Для обґрунтування такої позиції автор у праці «Код цивілізації» розмірковує над сутністю самого феномену цивілізацій та про виняткове місце серед них російського державного втвору. Цивілізацією, за В. Ніконовим, є «тягла в історії спільність націй і держав, яку об'єднує ряд спільних чи схожих параметрів і характеристик» [14]. А до цих ознак, за ієрархічним значенням, належать: 1) географічний регіон (територія), 2) релігія, 3) мовна близькість, 4) особливості культури, 5) стійкі риси суспільно-політичної організації (держава), 6) спільна самоідентичність, 7) геополітична спільність (регіональна інтеграція). Нічого не нагадує подібна критерізація «виняткової» цивілізації? Так, дійсно, за цими псевдонауковими нашаруваннями легко вгадується, безумовно, СРСР – «колиска світової революції» і «братерства всіх народів», єдиний «советський народ», що впевнено прямує до перемоги комунізму, в якому були і спільна територія, і домінуюча релігія (РПЦ), і всюдність поширення російської мови, і єдині ідеологічні доміанти життя тощо. Але тепер РФ, тобто квазі-СРСР, за задумом ідеолога, має сягати не лише Камчатки та Сахаліна, але навіть Гавайських островів, бо ж вони таки підпадають – за своїм розташуванням – під патронат «євро-тихоокеанської» цивілізації.

Всі подібні алогізми можна було б скинути на чергове кремлівське «победобесіє» чи маячню безумця, якби не жорстока правда про те, що і в минулому, і в недалекому сьогоднішні

«дедуктивні» узагальнення постійно поставали приводом і підставою для практичних дій Кремля в справі «опредметнення» подібних міфологем на країнах та людях. «Жахом здійснених утопій» називав подібну політичну онтологію М. Бердяєв; про цілком можливе її повернення в сучасну Росію стверджує і президент загальноросійського руху «Союз правих сил» Л. Гозман. Звертаючи увагу на «історичну» істерію В. Путіна з приводу 75-річчя Дня Перемоги (в його кремлівському варіанті), політолог зазначає: «День Перемоги в путінському виконанні не об'єднує, а роз'єднує. Він вибудовує стіну між нами й усім світом – ми ж боролися, виявляється, одні з усією Європою і ніхто нам не допомагав» [3]. І робить цілком слушний висновок, що подібне міжнародне фіаско вимагатиме для В. Путіна певної «моральної компенсації», котра здійсниться коштом інакодумців: «Наступний крок – і влада готова його зробити – команда на знищення зрадників батьківщини. За законами військового часу, адже мирний у нас так і не настав» [3].

Ставлення до офіційного наративу не є справою вільного вибору громадянина, його внутрішнього свідомого узгодження з особистими цінностями, переконаннями та ідеалами, але постає своєрідним громадянським обов'язком, проявом вірнопідданської позиції та відданості державній політиці. Понад те, в сучасній Росії визнання чи невизнання норм і приписів кремлівської доктрини із морально-етичної площини самовизначення людини переміщається в сферу кримінально-правову, тобто пов'язану з особистою відповідальністю «по закону» за публічну згоду чи незгоду з його положеннями. Практика переслідування

за особисті переконання віддавна була невід'ємною частиною внутрішньої політики історичних попередників РФ, починаючи від Золотої Орди, Московського царства і закінчуючи Радянським Союзом. В теперішній Росії набирає потужних темпів законодавча легітимізація подібних порушень прав людини у вигляді феномену «сек'юритизації» історичної пам'яті [19, с. 6]. Це проявляється, зокрема, у введенні відповідних формулювань в дедалі ширше коло базових федеральних стратегічних актів та документів з подальшою їх відповідною акцептацією у вигляді виконавчих нормативів. Таким чином, в реальну практику суспільного буття відновлено чинність ще одного горезвісного карального принципу – кримінальних статей за інакодумство, під яким влада розуміє будь-що, починаючи від мирних зібрань і закінчуючи публіцистичними роздумами про призначення людини.

Одним із найзагрозливіших проявів об'єктивації кремлівської ідеології, включно з її історико-цивілізаційними «скрепами», є мілітаризація країни, котра набуває тотальних масштабів. Причому ця переорієнтація державної політики відбувається практично на всіх суспільних рівнях, а не тільки у власне військовій чи оборонно-промисловій сферах. Звичними стали публічні погрозові заяви В. Путіна на адресу тих чи інших «ворогів» «русского мира» з демонстрацією чергової «кузької матері», чи то у вигляді гіперзвукової ракети, чи то якоїсь загадкової вакуумної сили, яка діє лише в «імперіалістичному» середовищі. Війни стали інструментом внутрішньої та зовнішньої політики РФ. Об'єктивація парадигми силового втручання у вигляді Придністровського

конфлікту на початку 90-х років, Чеченських воєн, війни проти Грузії у 2008 р., агресії, починаючи з 2014 р., проти України, нищення Сирії, Лівії тощо зробили військовий чинник ледь не визначальним у всій російській політиці. Як зазначає російський політолог К. Рогов, «...такі рішення, що зробили конфронтацію із Заходом основною рамкою життя країни, остаточно закріплювали домінування силових еліт та силових логік у всіх сферах державного життя» [25]. Додамо: не лише державного, але й будь-якого іншого, насамперед – духовно-ціннісного.

І це зовсім не перебільшення. В Росії цілком нормальним сприймається те, що в будь-якій іншій країні (крім КНДР, звичайно) виглядало б повним абсурдом. Саме там найповажніші наукові організації, предметом дослідження яких є географія та історія, очолюють найвпливовіші (бо – найміцніші) в Росії люди – воїн і розвідник, «щит і меч» режиму. Міністр оборони РФ С. Шойгу 17 листопада 2009 р. був обраний президентом Російського географічного товариства. Це товариство, яке існує з 1845 р., очолювали великі князі Константин (1845–1892) та Николай (1892–1917); в СРСР намагалися зберегти видимість науковості організації, запрошуючи до керівництва вчених (М. Вавілов, Л. Берг, А. Трешніков та ін.); В. Путін, після приходу до влади, в 2002 р. поставив на чолі товариства адмірала флоту, якого потім і змінив маршал Шойгу. Аналогічним чином зробили і з Російським історичним товариством; цю організацію відродили в 2012 р. і відразу його головою призначили С. Нарішкіна, на той час голову Держдуми РФ, а з 22 листопада 2016 р. – директора Служби зовнішньої розвідки РФ.

«Історики» Нарішкіна гучно і помпезно відсвяткували 400 років обрання на царство Михаїла Романова, 200 років перемоги у Вітчизняній війні 1812 р., 100 років Великої російської революції 1917 р. (саме в такому формулюванні!), 75 років Дня Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр. та інші події. «Географи» також порадували своїми відкриттями: «ефективність» їхнього наукового пошуку різко зросла, про що, наприклад, повідомив керівник товариства. В 2018 р. С. Шойгу сам провів авторську екскурсію для представників ЗМІ на Константинівській батареї в захопленому Севастополі, яка перед тим була відновлена на кошти Російського географічного товариства. «Науковий» інструментарій для подальших експедицій на чийсь, ще не завойовані, землі, таким чином, знову придатний для вжитку. Все відповідає історичному наративу: саме така географія – з відремонтованими гарматами для походу – зігриває душу Путіну, саме таку потрібну історію буде впроваджувати російська армія.

Започатковане в часи Б. Єльцина зрощення РПЦ з усіма гілками влади та відомчими структурами, включаючи і мілітарні, за президентства В. Путіна було доведено до свого логічного кінця: вона «діє на боці держави, як його сила і символ, втілення безальтернативності та конформізму» [5, с. 37]. Турбота про власну паству, спасіння душ грішних, благодіяння та інші канонічні справи церкви залишаються в затінку виконання нею своєї головної – великодержавної – функції: виправдання будь-яких діянь влади, включно із благословенням армії на «визволення» Криму та Донбасу. В своєму безмежному екстазі віропідданства цю свою відданість РПЦ

втілила навіть у монументальному мозаїчному панно «Безкровне возз'єднання Криму» в головному військовому храмі Збройних сил РФ в Кубинці. На цьому зображенні є всі дійові особи, які безпосередньо причетні до анексії Криму: Путін разом з Шойгу, вся інша федеральна «братія» (Матвієнко, Володін, Патрушев, Бортников), зелені чоловічки, банери «Крым наш» і «навекі с Россией»; а в піднебессі – сам Сталін. Прикметно, що симетричним до цього панно є інший, аналогічний за розміром витвір на тему «Парад Перемоги». І урівняння в значенні цих двох подій – це теж дітище офіційного наративу, в якому ототожнюються – за значенням для РПЦ – здолання нацистської Німеччини і окупація частини України з відвертим натяком останній, що апетити Росії одним Кримом не вгамуються.

Своєрідним апофеозом кремлівського наративного безумства є доктрина «руського мира», котра до історичних «аргументів» на право втручатися в життя інших країн та народів додає також і трансцендентні «скрепи», які благословенням і промислом вищої сили мають підтвердити праведність і чинність всього того, що витворює путінський режим. Його чільних ідеологів Проханова і К^о, мабуть, не помістили б і в чехівську палату № 6, настільки неспівмірними з реальністю та здоровим глуздом є їхні «одкровення». Ось лише деякі з них: «Русский мир по существу – это всё. Это даже звезды на небе...»; «поразительное слияние небесного и земного»; «небесная империя слилась с земной империей»; «горняя, вышняя, фаворская, светоносная»; «идеал абсолютной, небесной, райской гармонии» [21]. Справжня мета всього цього злочинного

словоблуддя – затягнути в тенета фанатизму якомога більшу кількість «вірних» (російськомовних, насамперед, а далі – хто потрапить до цього раю по волі Божій) по всьому світу. Всім їм слід дати змогу відчути себе міфічними героями, носіями світла у протистоянні із злиденністю життя інших, невтаємничених у проханівщину, зректися власного «Я» заради торжества колективної волі і вселенського призначення Росії. І все це – теж один із стовпів традиційної російської політики, за якої окремий індивід є нічим і ніким порівняно з волею і бажаннями верховної влади. В цьому релігійному фанатизмі адепти «русского мира» є напрочуд подібними до інших екстремістів – ісламського фундаменталізму. А тому зовсім не випадково В. Путін неодноразово пропагував тези про нібито особливу близькість двох релігій в російському суспільстві – православ'я та ісламу, знаходячи в них ледь не кровну спорідненість. Очевидно, що кожна з цих конфесій правителю симпатична саме тим, що вони – у своєму ортодоксальному варіанті – можуть ставати міцною підпорою трону.

Але проханівська версія «русского мира» – то засіб ідеологічного зомбування нестійких індивідів. Практичною стороною його об'єктивації є поширення щупальців свого впливу практично по всьому світові на уряди, організації, громадян та інші об'єкти впливу, для чого використовуються потужні матеріальні, людські, інформаційні, культурні та інші ресурси. Під гаслами про захист російськомовного населення здійснювалися військові втручання в Молдову, Грузію, Україну; політика протекціонізму різноманітним партіям та діячам проросійського штибу дає можливість

впливати на рішення поважних міжнародних організацій та установ (ООН, ЮНЕСКО, ЄС та ін.), приводити до влади лояльних до Москви керівників інших держав; російські культурні центри та програми різноманітними засобами (підкупом, лестощами, шантажем, агітацією, погрозами) стають осередками деструктивного впливу по всьому світові. Як зазначає політолог Ю. Фельштинський, Росія «створила в усьому світі власні «п'ять колоні», які й не снилися ні Муссоліні, ні Франко» [30]. При цьому з уст першої особи Кремля постійно чути різноманітні погрози та застереження щодо свого права на світове лідерство та встановлення нового міжнародного порядку, що не може не викликати відвертого занепокоєння та стурбованості в усіх потенційних жертв агресора.

Висновки

Головний метод обґрунтування офіційного історичного наративу Росії – апологетичний. Наукові висновки підміняються суб'єктивними твердженнями, яким надають статус істинних. Засобом подібної трансформації є нав'язування певної світоглядної позиції, котра включає прийняття певних тверджень як переконань та вироблення особистої довіри до джерела запропонованих догматів. Внаслідок цього формується віра в істинність мовленого дискурсу, незалежно від того, яким він є насправді. Подібний наратив не піддається об'єктивній практичній перевірці і логічному доведенню, оскільки в його структурі відсутня сама можливість заперечення. Захист і виправдання тих чи інших постулатів наративу ґрунтується на апеляції до вищого смислу і мети діяльності його носія.

Подібна трансцендентність вихідних підстав уможлиблює цілковите знеособлення об'єктів впливу з подальшою їх кооперацією в колективну субстанцію дії. Такому наративу імпліцитно притаманні конструктивні центри-організатори, навколо яких вилаштовується вся необхідна «доказова» база для публічної легітимізації будь-яких дій держави, включно з протиправними та незаконними, котрі набувають в такому вигляді сакрального значення.

Сутнісним призначенням офіційного наративу є самозбереження імперії в її засадничих принципах і засадах політичного буття. Саме суспільство при цьому виступає допоміжним матеріалом для цілереалізації відповідних стратегем функціонування держави, смислосначимість яких сприймається як найвища цінність людського існування. При цьому офіційний наратив постає не як підсумок вивчення реального історичного процесу, а як ідеологічний конструкт з селективно підібраних і припасованих один до одного фактів, міфів та ідей, об'єднаних потребами режиму. Влада декларує відповідні міф- та ідеологеми як істину з вимогою їх безумовного сприйняття в якості регулятивних норм повсякденного існування громадян. Монополізувавши право на істину, режим позбавляє громадян можливості критичного сприйняття запропонованих до виконання норм і приписів, підкріплених загрозою кримінальної відповідальності.

РФ формує власний історичний наратив на основі принципів спадкоємності та неперервності власного державотворення. Відповідним чином до його складу виявились включеними ідеологеми та міфологеми всіх попередніх

режимів, включно із золотоординським, царським, імперським та радянським. В. Путін полюбляє нагадувати про перемоги «россиян» над половцями та печенігами, спільну «колиску» трьох народів, які, на його переконання, все ж таки залишаються одним народом. До ідентифікаційних символів РФ повернуто імперський прапор і герб, а також радянський гімн з усіма іншими атрибутами цих епох, зокрема георгіївською стрічкою та хрестами. Очевидно, згадуючи коливання зверхників Золотої Орди на початку XIV ст. при виборі державної релігії між ортодоксальним християнством та ісламом, В. Путін постійно пропагує міфологему про їхню нинішню спорідненість, ледь не духовне братерство. Масова свідомість наповнюється еkleктичними образами та символами всіх часів та епох, спрямованими на возвеличення унікальності та світової місії Росії.

Для міжнародної спільноти та й самого російського суспільства справжні жахи розпочинаються в процесі об'єктивації задекларованих офіційних ідеологем та стратегем, тобто їх опредметнення у певних діях, речах, процесах, відношеннях. Сконструйований вербальний образ світу стає лекалом для виправлення, коригування, трансформації існуючої гуманітарної реальності на предмет її «відповідності» задумам кремлівських «мрійників». Всередині РФ це проявляється в узурпації влади, обмеженні прав і свобод громадян, переслідуванні за політичні та світоглядні переконання, національному та релігійному гнобленні, фізичному знищенні непокірних. В міжнародних відносинах політика Москви знаходить свій вияв в найрізноманітніших формах агресивного втручання, починаючи від відкритих

військових дій на території інших держав і закінчуючи всюдним поширенням агентів впливу на всіх рівнях та сферах суспільного буття. Офіційний історичний наратив при цьому виступає ідеологічною доктриною обґрунтування та виправдання подібної політики тиску, погроз, провокацій та злочинів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андерсон Б. Уявлена спільнота. *Націоналізм: антологія* / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип, 2000. С. 567–579.
2. Владимир Путин внёс обращение в Совет Федерации. URL: kremlin.ru/events/presidents/news/20353 (дата звернення: 01.03.2014).
3. Гозман Л. День Победы «Putin style» – предчувствие гражданской войны: facebook.com/leonid gozman.77/posts/2962931640468390 (дата звернення: 11.05.2020).
4. Голубець М. Русифікація – люмпенізація – вульгаризація. Львів: Поллі, 2006. 48 с.
5. Дубин Б. РПЦ: церковь как символ желаемой целостности. *Pro et Contra*. 2013. Сентябрь – октябрь. С. 31–39.
6. Евгеньева Т. В., Селезнева А. В. Советское прошлое в ценностном и образно-символическом пространстве российской идентичности. *Полис. Политические исследования*. 2016. № 3. С. 25–39.
7. Ефременко Д. В. Смена веж: Россия и украинский кризис. *Россия и современный мир*. 2014. № 4 (85). С. 6–28.
8. Квинтэссенция: Филос. Альманах / составители: В. И. Мудрагей, В. И. Усанов. Москва: Политиздат, 1990. 447 с.
9. Конквест Р. Жнива скорботи: радянська колективізація і голодомор / пер. з англ. Київ: Либідь, 1993. 384 с.
10. Крисаченко В. С. Український історичний наратив та його роль у формуванні національної ідентичності. *Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства*. Київ: УАІД «Рада», 2007. Т. XV. С. 404–412.
11. Малинова О. Ю. Официальный исторический нарратив как элемент политики идентичности в России от 1990-х к 2010-м годам. *Полис. Политические исследования*. 2016. № 6. С. 139–158.
12. Малинова О. Ю. Кто и как формирует официальный исторический нарратив? Анализ российских практик. *Полития*. 2019. № 3 (94). С. 103–126.
13. Межуев В. Н. Россия в диалоге с Европой: генезис взглядов на становление российской цивилизационной идентичности. *Социология власти*. 2007. № 1. С. 5–32.
14. Никонов В. А. Код цивилизации. Что ждет Россию в мире будущего? Москва: Эксмо, 2015. 672 с.
15. Никонов В. А. Лидерство по-русски. Москва: Эксмо, 2017. 328 с.
16. О стратегии национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года: Указ Президента Российской Федерации от 12 мая 2009 г. № 537. URL: rg.ru/2009/05/19/strategia-doc.html (дата звернення: 01.05.2020).
17. О стратегии национальной безопасности Российской Федерации: Указ Президента Российской Федерации от 31 декабря 2015 года № 683. URL: rg.ru/2015/12/31/nac-bezopasnost-site-doc.html (дата звернення: 01.05.2020).
18. Паин Э. И., Простаков С. А. Многоликий русский национализм. Идеино-политические разновидности (2010–2014). *Полис. Политические исследования*. 2014. № 4. С. 96–113.
19. Пахалюк К. А. Историческое прошлое как основание российской политики. На примере выступлений Владимира Путина в 2012–2018 гг. *Полития*. 2018. № 4 (91). С. 6–31.
20. Попович М. Червоне століття. Київ: АртЕк, 2007. 888 с.
21. Проханов А., Аверьянов В., Дугин А., Кобяков А. Доктрина русского мира. Москва: Книжный мир, 2016. 636 с.
22. Пушкарева Г. В. Идеи и ценности как способ конструирования символического

- пространства национальной идентичности. *Полис. Политические исследования*. 2017. № 5. С. 156–173.
23. Режим Путіна: перезавантаження – 2018 / М. М. Розумний (заг. ред.). Київ: НІСД, 2018. 480 с.
24. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 3314 від 14 листопада 1974 р. URL: un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aggression.shtml (дата звернення: 03.05.2020).
25. Рогов К. 20 лет Владимира Путина: трансформация режима. URL: vedomosti.ru/opinion/articles/2019/08/07/808337-20-let-putina (дата звернення: 07.08.2019).
26. Солодовник С. Россия: официальная церковь выбирает власть. *Pro et Contra*. 2013. Май – август. С. 6–26.
27. Суровая драма народа: ученые и публицисты о природе сталинизма / сост. Ю. П. Сенокосов. Москва: Политиздат, 1989. 512 с.
28. Тараненко С. Трѣп имперский. 15 мифов российской истории – правда и ложь. URL: argument.ua.com/statti/trep-imperskii-15-mifov-rossiiskoi-istorii-pravda-i-lozh (дата звернення: 10.11.2012).
29. Федотов Г. П. Будет ли существовать Россия? *О России и русской философской культуре* / сост. М. А. Маслин. Москва: Наука, 1990. С. 450–462.
30. Фельштинський Ю. П'ятий інтернаціонал. Казус Мілоша Земана, президента Чехії. URL: gordonua.com/ukr/publications/p-yatyy-international-kazus-milosha-zemana (дата звернення: 01.05.2020).
31. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности: перевод / авт. вступ. ст. П. С. Гуревич. Москва: Республика, 1994. 447 с.
1. ANDERSON, B. (2000). *Imaginary Community*. In: O. PROTSENKO, V. LISOVYI, comps., *NATIONALISM: An Anthology*. Kyiv: Smolokup, pp. 567–579. [in Ukr.]
2. *Vladimir Putin Submitted an Appeal to the Federation Council*. [online] Available at: kremlin.ru/events/presidents/news/20353 [Accessed 1 March 2014]. [in Rus.]
3. GOZMAN, L. “Putin Style” Victory Day: *A Premonition of a Civil War*. [online] Available at: facebook.com/leonidgozman.77/posts/2962931640468390 [Accessed 11 May 2020]. [in Rus.]
4. HOLUBETS, M. (2006). *Russification – Lumpenization – Vulgarization*. Lviv: Polli, 48 p. [in Ukr.]
5. DUBIN, B. (Sept.–Oct. 2013). Russian Orthodox Church: Church as a Symbol of the Desired Integrity. *Pro et Contra*, pp. 31–39. [in Rus.]
6. YEVGENYEVA, T., SELEZNEVA, A. (2016). The Soviet Past in the Axiological, Figurative, and Symbolic Space of Russian Identity. *Polis. Politicheskiye issledovaniya* (Polis. Political Research), (3), pp. 25–39. [in Rus.]
7. YEFREMENKO, D. (2014). Shifting Milestones: Russia and the Ukrainian Crisis. *Rossiya i sovremennyy mir* (Russia and the Modern World), (4 (85)), pp. 6–28. [in Rus.]
8. MUDRAGEY, V., USANOV, V. (1990). *Quintessence: A Philosophical Almanac*. Moscow: Politizdat, 447 p. [in Rus.]
9. KONKVEST, R. (1993). *Reaping Sorrow: Soviet Collectivization and Famine*. Kyiv: Lybid, 384 p. [in Ukr.]
10. KRYZSACHENKO, V. (2007). Ukrainian Historical Narrative and Its Role in the Form of National Identity. In: *Zbirnyk naukovykh prats Naukovo-doslidnogo instytutu ukrainoznavstva* (Collected Scientific Works of the Research Institute of Ukrainian Studies), Vol. XV. Kyiv: UAID “Rada”, pp. 404–412. [in Ukr.]
11. MALINOVA, O. (2016). The Official Historical Narrative as An Element of the Identity Policy in Russia from the 1990s to the 2010s. *Polis. Politicheskiye issledovaniya* (Polis. Political Research), (6), pp. 139–158. [in Rus.]
12. MALINOVA, O. (2019). Who and How Forms the Official Historical Narrative? Analysis of Russian Practices. *Politiya* (Polity), (3 (94)), pp.103–126. [in Rus.]
13. MEZHUYEV, V. (2007). Russia in the Dialogue with Europe: The Genesis of Views on the Formation of Russian Civilizational Identity.

REFERENCES

Sotsiologhiia vlasti (Sociology of Power), (1), pp. 5–32. [in Rus.]

14. NIKONOV, V. (2015). *The Code of Civilization. What Awaits Russia in the World of the Future?* Moscow: Eksmo, 672 p. [in Rus.]

15. NIKONOV, V. (2017). *Russian-Style Leadership*. Moscow: Eksmo, 328 p. [in Rus.]

16. *On the National Security Strategy of the Russian Federation till 2020*: Decree of the President of the Russian Federation as of May 12, 2009. No. 537. [online] Available at: rg.ru/2009/05/19/strategia-doc.html [Accessed 1 May 2020]. [in Rus.]

17. *On the National Security Strategy of the Russian Federation*: Decree of the President of the Russian Federation as of December 31, 2015. No. 683. [online] Available at: [rg.ru/2015/12/31/nac-bezopasnost-site-doc.html](http://nac-bezopasnost-site-doc.html) [Accessed 1 May 2020]. [in Rus.]

18. PAIN, E., PROSTAKOV, S. (2014). The Many Faces of Russian Nationalism. Ideological and Political Varieties (2010–2014). *Polis. Politicheskiiye issledovaniya* (Polis. Political Research), (4), pp. 96–113. [in Rus.]

19. PAKHALYUK, K. (2018). The Historical Past as the Basis of Russian Politics. By the Example of Vladimir Putin's Speeches in 2012–2018. *Politiya* (Polity), (4 (91)), pp. 6–31. [in Rus.]

20. POPOVYCH, M. (2007). *Red Century*. Kyiv: ArtEk, 888 p. [in Ukr.]

21. PROKHANOV, A., AVERYANOV, V., DUGIN, A., KOPYAKOV, A. (2016). *Doctrine of the Russian World*. Moscow: Knizhnyy mir, 636 p. [in Rus.]

22. PUSHKAREVA, G. (2017). Ideas and Values as a Way of Constructing the Symbolic Space of National Identity. *Polis. Politicheskiiye issledovaniya* (Polis. Political Research), (5), pp. 156–173. [in Rus.]

23. ROZUMNYI, M. (2018). *Putin's Regime: Rebooting 2018*. Kyiv: National Institute for Strategic Studies, 480 p. [in Ukr.]

24. *Resolution of the UN General Assembly No. 3314, as of November 14, 1974*. [online] Available at: un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aggression.shtml [Accessed 3 May 2020]. [in Rus.]

25. ROGOV, K. *20 Years of Vladimir Putin: Regime Transformation*. [online] Available at: vedomosti.ru/opinion/articles/2019/08/07/808337-20-let-putina [Accessed 7 Aug. 2019]. [in Rus.]

26. SOLODOVNIK, S. (May–Aug. 2013). Russia: The Official Church Chooses Power. *Pro et Contra*, pp. 6–26. [in Rus.]

27. SENOKOSOV, Yu. (1989). *The Severe People's Drama: Scholars and Publicists about the Nature of Stalinism*. Moscow: Politizdat, 512 p. [in Rus.]

28. TARANENKO, S. *Imperial Blathering. 15 Myths of the Russian History: True and False*. [online] Available at: argument.ua.com/statti/trep-imperskii-15-mifov-rossiiskoi-istorii-pravda-i-lozh [Accessed 10 Nov. 2012]. [in Rus.]

29. FEDOTOV, G. (1990). Will Russia Exist? In: M. MASLIN, comp., *About Russia and Russian Philosophical Culture*. Moscow: Nauka, pp. 450–462. [in Rus.]

30. FELSHTYNSKYI, Yu. *The Fifth International. Case of Milos Zeman, President of the Czech Republic*. [online] Available at: gordonua.com/ukr/publications/-p-yatyy-international-kazus-milosha-zemana [Accessed 1 May 2020]. [in Ukr.]

31. FROMM, E. (1994). *Anatomy of Human Destructiveness*. Moscow: Respublika, 447 p. [in Rus.]